

**ГАЛАКА С.П.,
кандидат історичних
наук, доцент**

*Інститут міжнародних
відносин Київського
національного
університету імені
Тараса Шевченка*

**НЬЮ-ЙОРКСЬКА
КОНФЕРЕНЦІЯ
1995 РОКУ З
РОЗГЛЯДУ ДІЇ ТА
ПОДОВЖЕННЯ
ДНЯЗ**

Найважливішою, етапною подією у справі нерозповсюдження ядерної зброї стала Нью-Йоркська, 1995 року конференція. У відповідності зі статтею X, п.2 Договору про нерозповсюдження ядерної зброї, через двадцять п'ять років після вступу Договору в силу мала бути скликана конференція держав-учасниць, якій належало розглянути результати дії ДНЯЗ та прийняти стратегічно важливе рішення щодо його подальшої долі. Ця конференція, крім виконання оглядової функції, мала прийняти більшістю голосів учасників договору рішення щодо того, "чи повинен договір продовжувати залишатися в силі безстроково чи дія договору повинна бути подовжена на додатковий визначений період чи періоди часу"¹.

У відповідності з параграфом 2 статті X та параграфом 3 статті VIII ДНЯЗ держави-члени Договору вирішили створити Підготовчий комітет зі скликання конференції, що мала розглянути дію Договору та прийняти рішення щодо подовження його дії. Підготовчий комітет провів чотири сесії: перша і друга проходили у Нью-Йор-

ку з 10 по 14 травня 1993 року та з 17 по 21 січня 1994 року, третя – у Женеві з 12 по 16 вересня 1994 року, а четверта – у Нью-Йорку з 23 по 27 січня 1995 року².

Конференція працювала з 17 квітня по 12 травня 1995 року у штаб-квартирі ООН у Нью-Йорку. Участь у ній взяли 175 держав-членів ДНЯЗ. Україна була представлена в органах конференції Анатолієм Зленко, якого було обрано заступником голови 1-го Головного комітету. Головою конференції став представник Шрі-Ланки Джаянта Данапала³.

Головним питанням, яке належало вирішити на конференції, було питання доцільності збереження Договору про нерозповсюдження ядерної зброї, як найважливішого інструменту збереження і підтримання миру та основи діючих режимів нерозповсюдження ядерної зброї.

Разом з тим, при розгляді цього питання дуже багато залежало від країн, що не володіють ядерною зброєю, настроєних вельми критично щодо підсумків двадцятип'ятирічної дії ДНЯЗ. Особливо головними протестами виділялась група країн, що розвиваються, невдоволенних тим, як держави-учасниці, що володіють ядерною зброєю, виконують свої зобов'язання згідно статті VI договору. Ці країни, серед яких виділялись Венесуела, Індонезія, висловлювали побажання передбачити дієвий механізм реалізації цієї статті у майбутньому.

Справедливість цих вимог базувалась на тому факті, що за час, що минув після 1968 року, крім радянсько-американських угод ОСО-1 та Договору ОСО-2, які обмежували стратегічні наступальні системи за кількістю носіїв, а також Договорів СНО-1 та СНО-2 (який вже підписував президент Борис Єльцин від імені Російської Федерації), які були істотними кроками на шляху скорочення ядерних озброєнь, лише Вашингтонський Договір РСМД 1987 року можна назвати радикальним заходом, що відповідав літері і духу статті 6 ДНЯЗ. Внаслідок реалізації цього Договору було знищено цілий клас ядерних озброєнь, що мали носіями ракети із радіусом дії від 500 до 5500 км. До того ж, усі ці домовленості були досягнуті лише між двома головними ядерними державами. Великобританія, Франція та КНР не погоджувались приєднатися до переговорних процесів між США та СРСР (Росією), мотивуючи свою відмову незначними потенціалами у порівнянні із ядерними арсеналами двох найпотужніших ядерних держав.

Деякі скорочення ядерних сил Великобританії та Франції, що почалися після завершення глобальної конфронтації між Сходом і Заходом, можна радше пояснити їх реструктуризацією та модернізацією, що відбивала нові світові реалії, ніж прагненням до радикального ядерного роззброєння. Китай традиційно вважає, що найбільші ядерні держави повинні довести кількість ядерних озброєнь до рівня інших ядерних держав, перш ніж КНР зможе приєднатися до цих процесів. Це є свідченням того, що стаття 6 ДНЯЗ майже не діє.

Країни-члени ДНЯЗ, що не володіють ядерною зброєю і не входять у НАТО та до кола найближчих союзників США, не влаштовують недостатні гарантії-запевнення ядерних держав неядерним щодо їхньої безпеки та незастосування проти них ядерної зброї. Гарантії-запевнення, що надаються на основі резолюцій Ради Безпеки ООН 255 (1968 року) та 984 (1995 року), та й ті, що надаються на двосторонній основі, як було з Україною, Білоруссю та Казахстаном, не задовольняють більшість країн своєю неефективністю в умовах кризи. Ці, а також інші чинники, що є проекцією національних інтересів країн, що не володіють ядерною зброєю, було практично зігноровано.

Більшість західних та російських спеціалістів у галузі нерозповсюдження ядерної зброї, з якими автору довелося зустрічатися на етапі підготовки конференції, схилились до того, щоб піти на поступки групі країн, що розвиваються, та враховувати позицію країн, що не підписали договір.

Вони відстоювали підхід, що виходив із необхідності універсалізації ДНЯЗ, передбачав залучення максимально можливого числа нових членів навіть шляхом поступок неядерним державам у строковості дії Договору (як варіанти, називались терміни у 25 років, або кілька термінів по десять років – С.Г.), а також у частині посилення механізмів впливу неядерних держав на виконання державами ядерними своїх зобов'язань у відповідності зі статтею 6 Договору.

Мета пошуків компромісу формулювалась чітко – досягти консенсуса, який зміцнюватиме договір і режим нерозповсюдження ядерної зброї на шляху до його універсалізації⁴.

Західні держави-члени, перш за все США та Великобританія, відстоювали позицію, яка зводилась до безкомпромісної формули “безстрокове та безумовне подовження”. Особлива активність США в процесі підготовки та в ході роботи конференції мала визначальний внутрішній вимір. Намагання демократичної адміністрації домогтися безстрокового та безумовного подовження дії ДНЯЗ слід розглядати в контексті наближення президентської кампанії 1996 року в США, на яку радники президента Б.Клінтона намагались вийти з переможними гаслами щодо успішного подолання загрози розповсюдження ядерної зброї. В реальній президентській кампанії 1996 року ці питання не відіграли очікуваної ролі, але шкоди режиму вже було завдано⁵.

Такий підхід викликав заперечення не тільки учасників договору з числа країн, що розвиваються. Не менш важливою була позиція Індії – де-факто ядерної держави, що договір не підписала і брала участь у Нью-Йоркській конференції як спостерігач. Універсалізація ДНЯЗ з необхідністю вимагає приєднання до нього усіх “колоядерних” держав. Однією з ключових країн у цьому випадку також була Індія, що здійснила у 1974 році підземний ядерний вибух у мирних цілях. Індія ж вважала ДНЯЗ дискримінаційним.

Основна підготовча робота проводилась неофіційно і кулуарно. Як визнають російські автори В.Орлов, Р.Тімербаєв та А.Хлопков, в ході підготовки конференції “ключовими виявилися ті зусилля дипломатів, які були приховані від громадськості”⁶. Ці зусилля “включали в себе і вмовляння і жорсткий пресинг”. При цьому сферою “впливу” для себе Росія обрала держави колишнього СРСР та Іран. Росія продовжувала здійснювати тиск на ці держави і в ході роботи конференції. Так, делегація України, яка вимагала посилення гарантій безпеки держав, що не володіють ядерною зброєю, була об’єктом “активної роботи” з боку російських колег і змушена була поступитися⁷.

Цей своєрідний “розподіл праці” відводив США функцію тиску на дуже важливі для успіху конференції “проблемні” держави Латинської Америки – Мексику, Венесуелу та інші. Великобританії, Франції та Нідерландам відводилась роль головного джерела впливу на їх колишні колонії⁸.

Як свідчить В.Орлов, дипломати США не вірили в успіх першочергового прийняття позитивного рішення з головного питання – про продовження Договору. Тому ядерні держави обрали “тактику виснаження” противників безстрокового продовження ДНЯЗ під час тритижневих кулуарних дискусій одночасно із прямим та посереднім тиском на вище політичне керівництво держав, які виявляли найбільшу непоступливість⁹. Тактика “батоба і пряника” застосовувалась щодо таких активних противників формули безстрокового та безумовного продовження, як Мексика, Венесуела, Нігерія, Індонезія та інших. Більшість із них до кінця конференції змінила свої позиції¹⁰.

Конференція прийняла три рішення та резолюцію з Близького Сходу. Перше рішення стосувалось посилення процесу розгляду дії ДНЯЗ. Воно передбачало, що конференції з розгляду дії Договору скликатимуться раз на п’ять років і діяльність підготовчого комітету буде посилено¹¹.

Друге рішення, прийняте конференцією, “Принципи й цілі ядерного нерозповсюдження та роззброєння”, затвердило серед принципів та цілей універсальність, нерозповсюдження, ядерне роззброєння, і з цією метою та на виконання статті VI ДНЯЗ підкреслило важливість завершення не пізніше 1996 року роботи над Договором про всеосяжну заборону ядерних випробувань, якнайшвидшої розробки конвенції про заборону виробництва матеріалів, що розщеплюються. Державам, що володіють ядерною зброєю, вказувалось на необхідність докладати зусиль до глобальних скорочень ядерних озброєнь із кінцевою метою знищення цієї зброї¹².

Рішення також вказує на позитивний вплив зон, вільних від ядерної зброї, на глобальну та регіональну безпеку, особливо у регіонах, де існує напруженість, і закликає до заохочення їх створення як пріоритетної мети з боку держав, що володіють ядерною зброєю. У

рішенні вказується на необхідність посилення гарантій державам, що не володіють ядерною зброєю, у формі міжнародно визнаних юридично зобов'язуючих документів¹³.

Рішення підкреслює важливість зміцнення системи гарантій МАГАТЕ та закликає держави-члени ДНЯЗ та держави, що не приєдналися до Договору, підписати з Агентством угоди про всеосяжні гарантії. У рішенні міститься заклик до широкої кооперації у використанні ядерної енергії у мирних цілях, зміцненні режиму експортного контролю, підтриманні ядерної безпеки на належному рівні та наданні необхідних ресурсів МАГАТЕ¹⁴.

З питання щодо подовження дії ДНЯЗ Конференція прийняла рішення про подовження Договору з формулюванням, що "оскільки серед держав-членів Договору існує більшість за його безстрокове подовження, у відповідності з параграфом 2 статті X Договір буде залишатись у силі безстроково"¹⁵. Таке формулювання було обране з тим, щоб уникнути голосування, яке виявило б незгоду ряду країн із таким рішенням. Це рішення означало, що ДНЯЗ має залишатись у силі невизначено довгий термін і його дія не обумовлюється жодними умовами.

Враховуючи активну позицію більшості арабських країн, які впродовж роботи конференції вимагали приєднання Ізраїлю до ДНЯЗ як держави, що не володіє ядерною зброєю, як умови подовження дії Договору, було прийнято резолюцію з Близького Сходу. Резолюція визнавала, що зусилля, спрямовані на успіх мирного процесу на Близькому Сході, будуть сприяти створенню близькосхідної зони, вільної від ядерної зброї. Не вказуючи прямо на Ізраїль, резолюція містить рекомендацію усім країнам, що не були членами ДНЯЗ, приєднатись до Договору і взяти на себе зобов'язання не набувати ядерної зброї або ядерних вибухових пристроїв та поставити всю ядерну діяльність під гарантії МАГАТЕ. Наголошуючи на важливості досягнення універсального характеру ДНЯЗ, рішення містить заклик до всіх держав Близького Сходу без виключень приєднатись до Договору і поставити свої ядерні об'єкти під повномасштабні гарантії МАГАТЕ. Рішення також закликає всі близькосхідні держави робити практичні кроки до створення на Близькому Сході зони, вільної від ядерної зброї та інших видів ЗМЗ¹⁶.

Незважаючи на інтенсивні зусилля держав, що володіють ядерною зброєю, їм так і не вдалося добитись прийняття підсумкового документу. Серед факторів, які завадили досягненню згоди щодо підсумкового документу конференції, називають суперечку щодо того, чи дійсно припинилась гонка ядерних озброєнь. Ці незгоди вважають "сигналом, що режим нерозповсюдження попереду можуть чекати клопоти"¹⁷.

Розбіжності між декларованою позицією і реальними діями держав, що володіють ядерною зброєю, змушують західних авторів цілком вмо-

тивно запитувати, чи зможе “режим нерозповсюдження існувати невизначений час”, як це передбачено рішенням Нью-Йоркської 1995 року конференції, якщо ядерні держави продовжуватимуть діяти за принципом: “роби як ми кажемо, не як ми робимо”¹⁸?

Серед головних підсумків конференції варто виділити прийняття юридично зобов'язуючого рішення щодо безстрокового подовження ДНЯЗ, як і передбачалось параграфом 2 статті X, затвердження механізму вдосконалення розгляду дії Договору у майбутньому і серед рекомендацій – необхідність підписання ДВЗЯВ до кінця 1996 року.

Оцінюючи результати роботи конференції, російський експерт В.Орлов називає їх “тріумфом дипломатії держав, що володіють ядерною зброєю”, бо вони зуміли провести через конференцію рішення про безстрокове подовження ДНЯЗ – юридично зобов'язуючий документ, а в обмін на це “не взяли на себе ніяких додаткових зобов'язань” і три інші документи – це політичні документи, що мають рекомендаційний характер¹⁹.

Отже, варто визнати, що в результаті конференції держави, що не володіють ядерною зброєю, втратили найважливіший важіль впливу на держави, що володіють ядерною зброєю – можливість заблокувати подовження ДНЯЗ.

Навряд чи це зміцнить Договір і режим нерозповсюдження, на ньому базований, у довгостроковій перспективі.

Це фактично визнає і В.Орлов, коли вказує, що в результаті конференції постраждали перспективи універсалізації Договору, оскільки її рішення “дає змогу неофіційним ядерним державам (Ізраїль, Індія, Пакистан) і далі знаходитись поза рамками ДНЯЗ”. Він іде ще далі, стверджуючи, що варіант багаторазового подовження на 25-річні терміни, що дозволяв впливати на держави, що володіють ядерною зброєю шляхом голосування раз на 25 років, “був би оптимальним з точки зору цінностей ядерного нерозповсюдження”²⁰.

Значення Нью-Йоркської конференції важко переоцінити. Загальний підсумок її роботи позитивний. Безстрокове подовження ДНЯЗ змінило загальний клімат у галузі нерозповсюдження і роззброєння, поклавши край 25-річному періоду невизначеності щодо майбутнього Договору. Подовження ДНЯЗ сприяло зміцненню міжнародної безпеки, позитивним змінам у міжнародних відносинах у цілому. Було суттєво посилено й інші аспекти режиму нерозповсюдження та механізми контролю за дотриманням ДНЯЗ, включно із можливістю впливу на держави, що володіють ядерною зброєю, у питанні виконання статті VI Договору. Реальною стала перспектива підписання ДВЗЯВ. Значно посилілись можливості виконання угод про гарантії МАГАТЕ, мета яких – не допустити переключення ядерної енергії з мирного застосування на виготовлення ядерної зброї або інших видів ядерних вибухових пристроїв.

Поліпшилися перспективи зміцнення існуючих та створення нових зон, вільних від ядерної зброї. До позитивних підсумків можна віднести і те, що вдалося уникнути відкритого розколу серед членів ДНЯЗ при голосуванні щодо подовження Договору, відстрочки прийняття рішення щодо його подовження чи затягування конференції, невизначеності щодо головного рішення тощо.

За підсумками конференції домінувала думка, що його подовження дасть змогу наблизитись до універсалізації ДНЯЗ.

Водночас, уникнення розколу на конференції завдяки процедурним маневрам не знімає проблему розбіжностей щодо безстрокового і безумовного подовження і невдоволення ряду країн, що не приєдналися, арабських країн та значної групи країн, що не володіють ядерною зброєю, які піддалися тиску з боку ядерних держав. Показовою у цьому сенсі стала нездатність конференції узгодити(прийняти) підсумкову декларацію. Подовження дії ДНЯЗ залишає недостатні гарантії безпеки постійним джерелом невдоволення держав, що не володіють ядерною зброєю. Невирішеність проблеми надання юридично обов'язкових(зобов'язуючих) гарантій безпеки неядерним державам не сприятиме зміцненню режиму нерозповсюдження у довгостроковій перспективі. Невизначеними залишались перспективи підписання договору щодо заборони виробництва матеріалів, що діляться. Невирішеною залишалась проблема утилізації збройового урану та плутонію (Росія та США – єдині держави, що вже скорочують свої запаси цих матеріалів – С.Г.).

Невирішеність питання щодо подовження Договору мала б вкрай негативні наслідки для безпеки у всьому світі, вносячи елемент нестабільності у міжнародні відносини. Але й рішення у тому вигляді, як воно було прийняте, залишає нерозв'язаними багато задач, що може поставити режим нерозповсюдження ядерної зброї під загрозу у майбутньому.

ПОСИЛАННЯ

- ¹ Договір о нераспространении ядерного оружия // Советский Союз в борьбе за разоружение. – М.: Политиздат, 1977. – С.50.
- ² 1995 Review and Extension Conference of the Parties to the Treaty on the Non-Proliferation of the Nuclear Weapons. Final Document. Part I. Organization and Work of the Conference. New York, 1995. (NPT/CONF.1995/32(PartI)) – P.1.
- ³ Ibid. – PP.2-3.
- ⁴ Більш докладно див: Сергій Галака. Майбутнє режиму нерозповсюдження ядерної зброї // Політична думка. – 1998. – №3-4. – С.80-81.

- 5 Там само.
- 6 Орлов В.А., Тимербаев Р.М., Хлопков А.В. Проблемы ядерного нераспространения в российско-американских отношениях: история, возможности и перспективы дальнейшего взаимодействия. – М.: ПИР-Центр, 2001. – С.201.
- 7 Там же. – С.204.
- 8 Ядерное нераспространение/Под общ.ред. В.А.Орлова и Н.Н.Сокова. – М.: ПИР-Центр политических исследований, 2000. – С.229.
- 9 Там же.
- 10 Там же.
- 11 Strengthening the Review Process for the Treaty/1995 Review and Extension Conference of the Parties to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons. Final Document. Part I. – P.8.
- 12 Principles and Objectives for Nuclear Non-Proliferation and Disarmament/1995 Review and Extension Conference .... – P.9-10.
- 13 Ibid. – P.10.
- 14 Ibid. – P.11-12.
- 15 Ibid. – P.13.
- 16 Ibid. – P.13-14.
- 17 Jacqueline Cabasso and John Burroughs. End Run Around the NPT//The Bulletin of the Atomic Scientists. – Vol.51. – №5. – Sept./Oct. 1995. – P.28.
- 18 Ibid. – P.27-28.
- 19 Ядерное нераспространение... – С.243.
- 20 Там само. – С.244.

Надійшла до редакції 22.03.2002